

KASNOGOTIČKI PEĆNJACI SLAVONIJE IZ ARHEOLOŠKE ZBIRKE HRVATSKOGA POVIJESNOG MUZEJA U ZAGREBU

Pregledni rad

UDK 904(497.5-3 Slavonija):683.9
904:683.9](497.5-3 Slavonija)

LADA PRISTER

Hrvatski povijesni muzej
Matoševa 9
HR-10000 Zagreb

U članku su opisana dva kasnogotička pećnjaka iz Erduta i Osijeka. Pećnjaci iz fundusa Hrvatskoga povijesnog muzeja, nekada, Narodnog muzeja u Zagrebu kupljeni su za Muzej i rezultat su slučajnih nalaza, a ne arheoloških istraživanja. Uz opis kasnogotičkih pećnjaka, ukratko je dat i kronološki pregled feudalnih gospodara grada Erduta i Osijeka do dolaska Turaka na to područje.

U arheološkoj zbirci Hrvatskoga povijesnog muzeja, nekada Narodnog muzeja u Zagrebu, čuvaju se dva zanimljiva kasnogotička pećnjaka iz istočnog dijela Slavonije. Pećnjak s prikazom anđela štitonoše potječe iz Erduta, a pećnjak s prikazom jelena pronađen je na području grada Osijeka. Pećnjaci nisu objavljeni u katalozima muzejskih zbirki pa će njihovo publiciranje u Osječkom zborniku možda rezultirati novim saznanjima vezanim uz slične keramičke nalaze. Obrada i publiciranje kasnosrednjovjekovnih, keramičkih, arheoloških nalaza u kontinentalnoj Hrvatskoj nešto je intenzivnija u zadnjih deset godina. Još uvijek u istraživanjima medijevalnih, utvrđenih gradova prilično zaostajemo za

susjednim državama, Slovenijom i Mađarskom.

Kasnogotički pećnjak iz Erduta s inventarnim brojem HPM/PMH 17814 kupljen je za Narodni muzej u Zagrebu 1906. g. od gospodina Hinka Batora (Sl. 1). U knjizi inventara navodi se mjesto nalaza Erdut-Brijeg. Pećnjak je kataložki obradio i inventirao dr. Ivo Lentić, kustos Hrvatskoga povijesnog muzeja, oko 1973. g. U početku je pećnjak bio u zbirci svakodnevnog života. Od 1996. g. s istim inventarnim brojem vodi se u arheološkoj zbirci Muzeja uz ostale kasnosrednjovjekovne keramičke nalaze, s područja kontinentalne Hrvatske. Neglazirani nišasti pećnjak visine 27 cm, kao

Sl. 1

cjelina je dobro sačuvan. Na pećnjaku su neznatna površinska oštećenja zabatnog dijela, a nedostaje i ulomak plamenog šiljatog završetka. Pećnjak, svijetlo narančaste boje od fine pročišćene gline, izveden je na lončarskom kolu. Na njemu nema tragova nejednakog pečenja, a nema ni ostataka boje ili cakline. Po svom obliku spada u red polucilindričnih pećnjaka sa zabatnim šiljatim završetkom. Svojim oblikom, pećnjak imitira oblik kuće, odnosno, apsidalni polukružni dio neke građevine. Pećnjak je na vrhu zabatnog dijela, s jedne i druge strane, ukrašen plastično izvedenim i pravilno raspoređenim plamenim jezičcima. Po pet plamičaka raspoređeno je sa svake strane zabata. Polukružna pravilna niša zatvorena je perforiranom pločom s geometrijskim i figuralnim ukrasom. U gornjem zabatnom dijelu je stiliziran geometrijski ukras koji imitira krovnu konstrukciju kuće. Pet paralelnih, plitkih kosih kanelura, pravilno je raspoređeno sa strana i spajaju se pri vrhu zabatnog dijela.

Prednja strana pećnjaka zatvara polukružnu nišu i izvedena je tehnikom na proboj, a figuralni prikaz izveden je tehnikom urezivanja. Ispod stiliziranog ukrasa zabatnog dijela veći dio ravne površine zauzima prikaz anđela štitonoše. Figura anđela raširenih krila izvedena je plošno, urezivanjem plitkih kanelura na tijelu i krilima. Okrugla glava anđela, krila, ruke i nabori odjeće izvedeni su prilično rustikalno i postignuta je određena stilizacija. Cijela kompozicija odaje vještog majstora u keramičkom oblikovanju. Andeo podignutih krila iznad glave stoji na luku i u ispruženim rukama uz tijelo drži po jedan grbovni štit. Gotički oblikovani grbovni štitovi obično su sadržavali grbove

vladara ili velikaških obitelji. Kod neglaziranih pećnjaka obično dolazi do većih površinskih oštećenja, te nam se zbog izlizanosti rijetko gdje sačuvalo prikaz na grbovnom štitu. Ni na ovom pećnjaku nisu se sačuvali elementi grba u štitu. Na osnovi neravne površine grbovnog štita, mogli bi zaključiti da su grbovi bili plastično modelirani, a možda i obojeni. Uobičajeno je za ovaj tip pećnjaka da se u grbovnom štitu nalaze ili dva istovjetna plemićka grba ili grbovi vladara. Često u grbovnom štitu nalazimo grb feudalca na jednoj strani, a plemićki grb njegove žene na drugoj. Ovaj tip pećnjaka stajao je na kruništu, zadnjem redu gornjeg, okruglog dijela peći. Ovako ukrašeni pećnjak samo potvrđuje da je u to vrijeme peć osim svoje primarne funkcije, zagrijavanja prostorije, imala i dekorativnu ulogu. Na uzvisini iznad Dunava ostaci su srednjovjekovnog grada Erduta odakle potječe i ovaj pećnjak. Erdut se kao posjed prvi put spominje 1359. g. Od 1472. g. utvrđeni grad se spominje kao posjed titilske prepoziture. Od kraja 15. st. do početka 16. st. u vlasništvu je obitelji Banffy (OBAD-ŠČITAROCI 1998.: 151). Obitelj Banffy od Donje Lendave u svojem je grbu imala u poluprofilu glavu bika ili vola. (CHEVALIER J. GHEEBRANT 1998.: 43, bik je uzvišena životinja neukrotive žestine). Pretpostavljamo da je pećnjak stajao na jednoj od peći prostorija utvrđenog grada, namijenjenoj stanovanju feudalca i njegove obitelji. Ovakav tip pećnjaka s prikazom anđela štitonoše čest je nalaz na srednjovjekovnim lokalitetima kontinentalne Hrvatske. Prema analogijama ovaj tip pećnjaka datiramo u zadnje desetljeće 15. st., oko 1480. g. (MAŠIĆ 2002.: 28).

Sl. 2

Po izvedenim kalupima izrađivali su se u ugarskim radionicama odakle su se proširili i na ostale dijelove u Panoniji. Ne isključujemo mogućnost da su se po uzoru na ugarske pećnjake izrađivali i u nekim manjim domaćim radionicama na području istočne Slavonije. Daljnja istraživanja srednjovjekovnih gradova istočne Slavonije mogla bi utvrditi udio domaćih lokalnih majstora i radionica u izradi pećnjaka po uzoru na ugarske kalupe.

Kasnogotički pećnjak s inventarnim brojem HPM/PMH 17815, kupljen je za Narodni muzej 1927. g. od obitelji Antunović iz Osijeka (Sl. 2).

Pećnjak se nalazio u zbirci svakodnevnog života i inventirao ga je dr. Ivo Lentić, navodeći kao njegovu provenijenciju grad Osijek. Od 1996. g. vodi se u arheološkoj zbirci Hrvatskoga povijesnog muzeja. Neglazirani pećnjak, svijetlo narančaste boje izrađen je na lončarskom kolu od fine pročišćene gline. Na njemu nema tragova nejednakog pečenja. Na površini nema tragova cakline. Veći dio prednje strane pećnjaka prekriven je slojem bijele boje, engobom (glinena smjesa koja se nanosi prije pečenja). Pretpostavljamo da je čitava površina pećnjaka bila time premazana. Neocakljeni pećnjak visine 27 cm, uz neznatna površinska oštećenja, potpuno je sačuvan. Svojim oblikom, polukalotasti pećnjak s perforiranom prednjom plohom, također imitira izgled neke nastambe. Gornji dio pećnjaka završava okruglim, izduženim i profiliranim šiljkom imitirajući tako oblikom i ukrasom izgled gotičke fijale. (fijala je piramidalni ukrasni oblik na gotičkim tornjevima). Na vrhu pećnjaka je trostruki plameni ukras.

Na perforiranoj prednjoj strani koja zatvara polukružnu nišu, u plitkom reljefu, tehnikom na proboj izveden je figuralni prikaz. Na plohi oblika jednakostraničnog trokuta, izveden je lik jelena ili neke

druge rogate životinje. Tijelo jelena je izvijeno i stilizirano, pa odaje dojam životinje u trku. Čitava površina životinje, tijelo, noge i glava prekriveno je kanelurama i sitnim ubodima. Glava s rogovima je ukošena i stilizirana.

Pećnjak je stajao na okruglom dijelu na kruništu peći. Dok je pećnjak s likom anđela štitonoše čest nalaz na srednjovjekovnim lokalitetima Hrvatske, ovaj pećnjak s životinjskim likom nema analogija. Sam oblik pećnjaka nije nešto atipično, ali je prikaz stiliziranog jelena na prednjoj perforiranoj plohi rijedak slučaj. (CHEVALIER J. GHEEBRANT 1983.: 228-9). Jelen je simbol božanske svjetlosti, duše, dugovječnosti, obilja i brzine. Kao analogiju u prikazu jelena na srednjovjekovnim keramičkim nalazima možemo navesti podnu pločicu iz Đakova. Jelen je prikazan na sličan način kao i na pećnjaku. Veća stilizacija kod pećnjaka postignuta je prikazom jelena na trokutastoj površini u odnosu na četvrtastu površinu podne pločice. (RADIĆ 2001.: 75). Pretpostavljamo da je pećnjak iz Osijeka izrađen u razdoblju od druge polovine 15. st. do 1526. g. Od 1474. g. grad Osijek se vodi kao posjed novoosnovanog samostana i Kaptola Blažene djevice Marije u Budimu (MAŽURAN 1994.: 93). Osijek je zatim u posjedu plemićke obitelji Gereb, sve do 1516. g., a od 1517. g. u posjedu budimskog Kaptola i samostana Blažene djevice Marije (MAŽURAN 1994.: 94). Pretpostavljamo da je pećnjak pripadao nekom crkvenom ili svjetovnom kompleksu u Osijeku iz druge polovine 15. st. Arheološki nalazi potvrđuju naše pretpostavke o funkcioniranju svakodnevice, a sistem zagrijavanje prostora određenog povijesnog razdoblja posebno se proučava. Kasnosrednjovjekovna arheologija, kao najmlađa grana, na osnovi tipologije pećnjaka rekonstruira oblike srednjovjekovnih peći. Pojedinačni oblici pećnjaka postaju muzejski eksponati pokazujući često visoku razinu umjetničkog obrta i tehnologije određenog perioda.

LITERATURA

- Braudel, F., 1992., Struktura svakidašnjice, Materijalna civilizacija ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII stoljeća. AC, Zagreb
- Chevalier, J. Gheebrant A., 1983., Riječnik simbola, Zagreb
- Horvat, Z., 1994., Grijanje u srednjovjekovnim burgovima kontinentalne Hrvatske, Prostor, Časopis za arhitekturu i urbanizam, Vol. 2, No 3-4.
- Mašić, B., 2002., Kasnogotički pećnjaci s Nove Vesi, MGZ katalog izložbe
- Mažuran, I., 1994., Srednjovjekovni i turski Osijek, ŠK Osijek, 93-110.
- Obad-Šćitaroci, B. i M., 1998., Dvorci i perivoji u Slavoniji, Zagreb 150-153.
- Pećnice s starega gradu Celje, 1984., katalog izložbe, Ljubljana-Celje,
- Radić, M., 2001., Dvije Srednjovjekovne podne pločice iz Đakova. Osječki zbornik 24-25, 75-83.

LATE GOTIC TILES OF SLAVONIA FROM THE ARCHAEOLOGICAL COLLECTION OF THE CROATIAN HISTORY MUSEUM IN ZAGREB

SUMMARY

In the archaeological collection of the Croatian History Museum, former the National Museum in Zagreb there are two interesting late Gothic tiles from the eastern part of Slavonia. The tile with esquire angel image derives from Erdut and the tile with deer image has been found in Osijek.

The tile with an angel image was bought for the National Museum in Zagreb in 1906 from Mr Hinko Bator and the tile with deer image was bought from the Antunović family in Osijek. The tiles have not been published in expert and scientific publications so far. According to the typology they belong to a series of cylindrical niche tiles with perforate and figure-decorated front. The unglazed were made of nice refined clay on a potter's wheel. There are no traces of uneven baking on them. The tile type with the esquire angel image is a frequent find on the mediaeval sites of Croatian inland. According to analogies this tile type dates from the last decade of the 15th century, about 1480. They were made in certain moulds in Hungarian workshops and from there spread into other regions of

the Pannonia lowlands. We cannot exclude the possibility that these tile types were made in small home workshops all over eastern Slavonia on the model of the Hungarian moulds. Further research could estimate share of local domestic masters and workshops in manufacturing the tiles on the model of Hungarian moulds.

The tile from Erdut belonged most probably to a mediaeval fortified town. It was a part of a crenellation of a furnace that heated and decorated the larger room meant for accomodation of the feudalist and his family.

The tile with deer image from Osijek belonged most probably to a crenellation of a furnace of some sacral or secular complex from the second half of the 15th century. A figure-decorated image of a deer cannot be found easily at mediaeval sites. Analogies can be found by the running deer images on floor tiles from Đakovo, Zivkova castle in the Czech republic and Višegrad (Hungary) (Radić M. 2001 Two mediaeval floor tiles from Đakovo, page 75)